

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.5(2).2023.11
UDC 378.4: 140.8]:001 (477.4)

**EXTERNAL FACTORS
AS A PREREQUISITE
FOR THE
PHENOMENOLOGICAL
FORMATION OF
STUDENTS' SCIENTIFIC
OUTLOOK IN THE
UNIVERSITIES OF THE
NADNIPRIANSHCHYNA
REGION**

Svitlana Kushniruk

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Pedagogy,
Dragomanov Ukrainian State University,
9 Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-7833-8923>
e-mail: s.a.kushniruk@udu.edu.ua

Taras Olefirenko

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Professor of the Department
of Technological Education,
Dragomanov Ukrainian State University,
9 Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-3278-8125>
e-mail: to@udu.edu.ua

Abstract. *The study is devoted to the problem of forming students' scientific outlook through the prism of different scientific fields. The historical and pedagogical context of this problem underlines the relevance of its study. The use of systemic structural analysis allows the systematisation of subject aspects on the basis of the principles of unity and integrity.*

The purpose of the article is to analyse the external factors of the formation of students' scientific outlook in the context of the pedagogical and historiosophical aspects of the formation of national education.

The stated problem was considered from the point of view of a complex system of external and internal interactions crystallised at the level of external deterministic influence, which became a prerequisite for phenomenological formation: historical interactions, socio-cultural (cosmopolitan) interactions, sectoral and normative interactions, general institutional aspects of interactions and the pedagogical aspect of interactions. The academic community reflects its worldview positions in relation to the socio-political system. From the historical and pedagogical point of view, the principle of building the educational system on the basis of the principle of continuity contributed to the formation of an integral network of educational institutions, where education should turn a pupil into a student. With such a structure of the educational system, the university was considered the top of the educational and scientific hierarchy, so phenomenological education at the personal level took place in the atmosphere of academic conditions. The article examines the period of the first and second half of the nineteenth century, when universities were established and operated in Naddniprianshchyna, as well as the impact of the industrial revolution on education and the development of productive forces. Studying at universities triggered active cooperation, which led to structural changes in faculties and the development of student-centred research projects.

The long history of the development of national education became a starting point for the formation of a conscious intelligentsia that contributed to the educational movement in different regions. Thanks to the effective cooperation of teachers and students, a unified structure of academic progress was formed, which impressed the broad masses of society with the enlightened spirit. Scientific societies played a key role in shaping students' worldviews, and cooperation between academic centres strengthened scientific ties and extended their influence beyond their home territories.

Key words: scientific outlook, universities of the Naddniprians, historical interactions, socio-cultural interactions, sectoral and normative interactions, general institutional aspect, pedagogical aspect.

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.5(2).2023.11

УДК 378.4: 140.8]:001 (477.4)

ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Кушнірук С. А.

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7833-8923>
e-mail: s.a.kushniruk@udu.edu.ua

Олефіренко Т. О.

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри технологічної освіти,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-3278-8125>
e-mail: to@udu.edu.ua

Анотація. Дослідження присвячене проблемі формування наукового світогляду студентів через призму різних наукових напрямів. Висвітлення історико-педагогічного контексту означеної проблеми виокремлює актуальність її вивчення. Використання системно-структурного аналізу дозволяє систематизувати предметні аспекти на основі принципів єдності та цілісності.

Мета статті – аналіз зовнішніх чинників формування наукового світогляду студентів у контексті педагогічного та історіософського аспектів становлення вітчизняної освіти.

Здійснено перегляд заявленої проблеми з погляду комплексної системи зовнішніх та внутрішніх взаємодій, що кристалізувалися на рівні зовнішньо-детермінантного впливу, який став передумовою феноменологічного формування: історичних взаємодій, соціокультурних (космополітичних) взаємодій, галузевих-нормативних взаємодій, загально-інституційні аспекти взаємодій та педагогічний аспект взаємодій. Академічна спільнота віддзеркалює свої світоглядні позиції у відношенні до соціально-політичного ладу. З історико-педагогічної перспективи, принцип побудови системи освіти на основі принципу наступності сприяв формуванню цілісної мережі освітніх закладів, де навчання мало перетворити вихованця в студента. За такої побудови освітньої системи університет вважався вершиною навчально-наукової ієрархії, тому феноменологічне формування на особистісному рівні здійснювалося в атмосфері академічних умов. Досліджено період першої та другої половин XIX століття створення та діяльності університетів Наддніпрянської України, а також вплив промислового перевороту на освіту та розвиток продуктивних сил. Навчання в університетах викликало активну співпрацю, що призвела до структурних змін на факультетах та розвитку студентоцентризованих наукових проєктів.

Тривала історія розвитку вітчизняної освіти стала вихідною точкою для формування усвідомленої інтелігенції, яка сприяла просвітницькому рухові в різних регіонах. Завдяки результативній співпраці науково-педагогічного колективу зі студентством складалася єдина структура академічного прогресу, що вражала просвітницьким духом широкі маси суспільства. Наукові товариства відігравали ключову роль у формуванні світогляду студентів, а співпраця між академічними центрами зміцнила наукові зв'язки, розширивши їх вплив за межі рідних територій.

Ключові слова: науковий світогляд, університети Наддніпрянщини, історичні взаємодії, соціокультурні взаємодії, галузево-нормативні взаємодії, загально-інституційний аспект, педагогічний аспект.

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. Формування наукового світогляду студентів представляє собою проблему, яка має глибокий міждисциплінарний характер. Ця проблема передбачає розгляд аспектів різних наукових напрямів. Висвітлення історико-педагогічного контексту означеної проблеми виокремлює актуальність її вивчення. Використання інструментарію системно-структурного аналізу набуває пріоритетності, що дозволяє систематизувати предметні аспекти на основі принципів єдності та цілісності.

Суттєвий внесок у вивчення означеної проблеми зробили сучасні українські педагоги, такі як Н. Дем'яненко, Т. Дудка, Т. Завгородня, О. Сухомлинська, М. Чумак та інші. Цими вченими здійснено аналіз досліджуваного явища у історико-педагогічному контексті з врахуванням особливостей його функціонування впродовж різних історичних епох, розкрита змістовна сутність його вивчення, з урахуванням освітологічних особливостей розвитку.

Метою статті є аналіз зовнішніх чинників формування наукового світогляду студентів в контексті педагогічного та історіософського аспектів становлення вітчизняної освіти.

Завдання статті полягає у дослідженні зовнішніх чинників формування наукового світогляду серед студентів в історико-педагогічному контексті з урахуванням освітньо-пізнавальних підходів.

Методологічну основу дослідження забезпечили методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підхід, який поєднує системність та структурованість в розгляді предмету, призвів до перегляду заявленої проблеми з погляду комплексної системи зовнішніх та внутрішніх взаємодій. Ці взаємодії кристалізувалися на рівні зовнішньо-детермінантного впливу, який став передумовою феноменологічного формування:

І. Історичних. На початку XIX століття території по обидва береги Дніпра продовжували перебувати під російською імперією. Життя в цих регіонах під російським впливом було помітно більш «консервативним», у порівнянні з західними областями, які перебували під Австрійською імперією й характеризувалися більш «ліберальним» підходом [18; 22]. Факти порушення прав людини, такі як домінування кріпосного устрою й політика русифікації, слугували обґрунтуванням для останньої ідеї [18]. Характерною особливістю досліджуваного історичного періоду було те, що становище українців на території під західними берегами Дніпра залишалося відносно складним як з соціально-політичного, так і з економічного погляду.

Суспільні потреби значно розширювалися, що створювало всі передумови для активного загальносвітового наукового прогресу. З джерелознавчих матеріалів

видно, що у першій половині XIX століття відбулася низка наукових відкриттів, зокрема відомі імена, такі як Л. Клод, А. Лавуазьє, Ж. Ламарк, Г. Мендель та інші, які фактично здійснили «переворот» в окремих областях знань [16]. Такий «переворот» фактично перетворив попередні концепції про світ і визначив початок розвитку досліджень у різних галузях.

Перший крок у напрямку створення мережі класичних університетів на Наддніпрянщині отримав підтримку від тогочасного ідейного ліберала – імператора Олександра I. [13, с. 3].

З історико-педагогічної перспективи, принцип побудови системи освіти на основі принципу наступності сприяв формуванню цілісної мережі освітніх закладів, де навчання мало перетворити вихованця в студента. За такої побудови освітньої системи університет вважався вершиною навчально-наукової ієрархії, тому феноменологічне формування на особистісному рівні здійснювалося в атмосфері академічних умов.

Не випадково в роботі «Розвиток діяльності наукових установ і організацій в російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.)» створення класичних університетів на Наддніпрянських теренах було не лише виявом імперської влади, але й нагальною потребою організувати науково-дослідну діяльність в регіонах [12].

Поява класичних університетів на Наддніпрянщині, зокрема Харківського в 1804 році, Київського в 1834 році та Новоросійського в 1865 році, відзначилася поетапністю та ознаменувала новий етап у розвитку освіти та науки на територіях кожної з підпорядкованих губерній [12].

Початок наступного століття характерний тим, що університети зосереджувалися на підготовці фахівців за різними напрямками, такими як історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний та медичний. Ці напрями були обрані ретельно керівними структурами, з врахуванням потреб регіону та політично-галузевих пріоритетів, на основі аналізу міжнародного освітньо-наукового досвіду [28].

В умовах консервативно-поширених структур, прогресивні ідеї професорсько-викладацького складу піддавались ретельній перевірці на відповідність чинній цензурі, а ідейні лідери, які могли впливати на світоглядні позиції студентів та впроваджувати в їх «світлі» розуми ідеї вільного мислення та порушували обмеження, піддавались жорсткій критиці та виключенню з академічного середовища. Формування наукового світогляду студентів в цей період було піддане взаємодії ідеології національності та імперсько-цензурних обмежень. Ще одним свідченням посилення консервативного тиску було введення в нормативний обіг Валуєвського циркуляру (1863 р.) та Емського указу (1876 р.), які ефективно встановили цензурні обмеження на використання української мови у видавничо-літературних матеріалах [9].

У першій половині XIX століття становище українства було вкрай складним через взаємодію дихотомічного вектора наявних соціальних систем: застарілої (зорієнтованої на кріпосницько-центриську модель), що передбачала перевагу високого рівня залежності селян від поміщицької влади; нової (орієнтованої на індустріальний розвиток), яка встановлювала нові орієнтації та пріоритети для поступового розвитку та суспільного прогресу в цілому [24].

Однак поява нової соціальної системи на вітчизняній соціальній арені призвела до «розколу» в моноліті кріпосницько-центриської системи. Зрештою, цей «розкол» був виправлений нормами «Маніфесту» про відміну кріпацтва (1861 р.) [6].

Соціокультурна різноманітність другої половини XIX століття відображалася на сторінках вітчизняної історії за допомогою багаторівневих цивілізаційних змін, що охопили всі сфери суспільного життя. Початковий натяк на імперські задуми,

пов'язані із заснуванням університетів для задоволення освітніх потреб місцевої аристократії, став ключовою особливістю на шляху утвердження стабільної системи всеосяжного російського панування.

Університети Наддніпрянської України й надалі розширювали свою діяльність у різних сферах навчання, виховання та розвитку свого студентського контингенту. Загалом, багаторівневий характер співпраці між професорсько-викладацьким складом та їхніми студентами віддзеркалював суб'єктивність їхніх світоглядних позицій у відношенні до наявного соціально-політичного ладу. Структурна «епістема» цього широкого спектру «позицій» професорсько-викладацького складу складалася з трьох основоположних компонентів пріоритетного характеру: радикального, ліберального та центристського. Така ідейна боротьба світоглядних позицій суттєво відображала всі різноманітні соціально-політичні проблеми того періоду [5].

Формуванню світогляду представників університетів Наддніпрянщини у зазначений період значно сприяли суспільні обставини, що змушували їх розглядати необхідність перегляду тодішнього порядку в напрямку досягнення визначеного рівня соціокультурного оптимуму. З джерелознавчих матеріалів випливає, що у 60-х роках XIX століття більшість суспільних верств в різних регіонах України відчувала себе пригніченою. Глибина їхнього світогляду обумовлювалася складними та низькими умовами повсякденного життя, а також обмеженим рівнем культурного розвитку.

Прояви «експлуатаційної регресивності», що охопили і без того важке життя українського народу, залишились невиправленими навіть після реформ 1861 року через масовий соціокультурний дискомфорт, який досяг апогею на рівні «внутрішньо-інстинктивних» проявів. Такі умови впливали на формування світогляду всіх представників академічної спільноти, як викладачів, так і студентів. Деякі члени освіченої спільноти висловлювали ідеї щодо перспектив «модернізаційних» змін на рівні всієї держави та звільнення від ідеологічних норм, що ускладнювали життя пересічних громадян. Побоювання щодо можливих революційних настроїв в університетських колах призвело до проведення освітніх реформ, які повинні були «відкоригувати» погляди «інодумців». У зв'язку з наявністю політично-ненадійних викладачів в університетській атмосфері, було прийнято рішення про їх відсторонення від посад з подальшою ізоляцією від студентського колективу.

Завершальною точкою освітнього розвитку другої половини XIX століття стало створення нових внутрішньогалузевих структур, які назвали для об'єднання «народною освітою» з метою поєднання суспільних інтересів з інтересами самодержавства. Проте проблематичним у цьому було різноманіття поглядів і переконань представників керівних освітніх структур, що тлумачили перспективи загальнодержавного освітнього прогресу по-різному. Така ситуація в певній мірі вплинула на напрямок суспільно-педагогічного руху, який відображав повноту та глибину недержавних суспільно-просвітницьких ініціатив [7; 9].

II. Соціокультурних (космополітичних). Століття, що розглядаємо, визначається в історії як новий етап розвитку вітчизняної соціокультурної сфери. Впевненість у цій тенденційності підтверджувалася активізацією освітнього руху, який фактично виявився визначальним утворенням на загальнонаціональному рівні просвітницького прогресу [27]. У дослідженні «Історія гімназійної освіти у Росії (XVIII – XIX ст.)» (1912 р.) наведено відомості про те, що успішність освітнього руху XIX століття зумовлювалася його спрямованістю на:

– урахування регіональних потреб, що базувалися не лише на соціально-економічних показниках та наявних ресурсах;

- створення мережі освітніх центрів різного рівня;
- запозичення кращого освітнього досвіду в іноземних країнах для розвитку вітчизняної освіти;
- розширення спектру освітніх програм з урахуванням їх адаптивності до світових потреб;
- поліпшення вітчизняної професійної підготовки з використанням можливостей міжнародних відряджень (в тому числі освітні та наукові цілі).

Щодо останньої авторської тези, слід відзначити, що на початку XIX століття відношення європейської науково-академічної громади до фахівців з «широким» профілем зазнало певних змін [28]. Потреба у спрямуванні від загально-енциклопедичного до вузькоспеціалізованого була обумовлена галузевим розвитком, від якого залежала ефективність соціокультурного прогресу в цілому. Цю переорієнтацію підтримала англійська промислова революція, що вразила Європу своїм масштабом і породила потребу перегляду подальших напрямків професійної підготовки фахівців. Промисловий переворот, викликаний необхідністю відмови від ручної праці через низьку її продуктивність у порівнянні із машинною, відіграв важливу роль у соціальній спільноті того часу. У підвищенні продуктивних сил та економічному добробуті велику роль відігравали механіка та природознавчі науки. Європоцентричні тенденції розвитку суттєво вплинули на історичні події того періоду. «...Захід сприймався у якості «дзеркала»... у відображеннях якого... велися пошуки власного самовизначення...». Сліди волелюбних гасел революційних «перипетій» у Франції (1789 р.) та загальноєвропейської «Весни народів» (1848-1849 рр.) чітко визначили акценти щодо конкретних аспектів української історії [17].

Також події французької революції кінця XVIII століття суттєво вплинули на соціокультурне становлення нового філософського світогляду, в межах якого особливе значення надавалося «*природничо-науковому мисленню*» [4, с. 34]. У першій половині XIX століття інтерес до природничих наук зростав серед вітчизняної академічної спільноти. Цьому сприяла відсутність цензурних обмежень для наукових досягнень, які, під час лібералізації, не піддавалися перевірці на «протиправність». Додатковими аргументами на користь цієї ідейності є факти створення на базі східноукраїнської альма-матер «метеорологічної станції та астрономічної обсерваторії», київської вищої школи «метеорологічної та астрономічної обсерваторії», а також астрономічної обсерваторії в Одесі [3, с. 11-24; 19; 21, с. 114], створення ботанічних садів при кожному класичному університеті на території Наддніпрянщини.

Процеси українського національного відродження вразили українство в різних регіонах, і студентська молодь активно долучилася до цих подій, підтримуючи своїх академічних наставників у їх свідомо-просвітницьких ініціативах [23]. Логічним наслідком ідейності українського національного відродження була активність «Південно-Західного (Київського) відділу Російського географічного товариства» у 70-х роках XIX століття. Ідеологічні підтексти цієї організації спрямовувалися на розкриття перед громадськістю безцінного скарбу географічних, народознавчих, етнографічних та фольклорних аспектів регіонального спадку [10]. Цінним інформаційним ключем для нашого дослідження є фактажність активного залучення до роботи зазначеного наукового осередку студентів із Наддніпрянщини, чисельність яких у загальному співвідношенні становила – 12 % [10; 11]. Виконання освітніх завдань студентами, які активно співпрацюють із своїми науковими керівниками, залишало свій слід на формуванні їх світогляду, що сприяло поступовому визначенню «...системи переконань, поглядів, ідей, цінностей...» [9, с. 57-58].

III. Галузево-нормативних (статуту). Проведені загальноосвітні реформи також чинили частковий вплив на формування світогляду студентів перших класичних університетів Наддніпрянщини в досліджуваний період. Наприклад, в одному з джерелознавчих досліджень зазначено, що діяльність університетів Наддніпрянщини не була ізольованою на рівні навчальних округів, оскільки інтелігентна спільнота розуміла рівень своєї відповідальності перед молодшим поколінням [9]. В цьому положенні присутня істинна суть, що визначається, наприклад, організацією викладачами та студентами різноманітних відкритих просвітницьких заходів, спрямованих на тематичну роботу з шкільною молоддю того періоду [8]. В рамках такої взаємодії з молоддю університетські представники вивчали проблеми шкільної системи свого часу і приходили до висновку про неефективність поверхневих освітніх реформ.

В галузево-нормативному аспекті життя університетів Наддніпрянщини регулювалося рядом статутів, які були прийняті впродовж століть (зокрема, у 1804, 1835, 1863, 1884 рр.) [9; 16]. Основну відмінність між найновішими статутами визначала перевага одного з суспільно-політичних векторів – ліберального чи консервативного. Щоб обґрунтувати характеристики кожного з чотирьох згаданих університетських статутів, давайте коротко опишемо кожен з них.

Перший Статут університетів (1804), визнаний найбільш демократичним за століття, вражав своєю відданістю академічному досвіду Європи, зокрема Німеччини [9]. Його ключовою особливістю було повне підпорядкування університету всьому навчальному округу із суміжними освітніми установами.

Другий Статут університетів (1835) можна охарактеризувати як «квінтесенцію» попереднього, але з фрагментарним вилученням демократичних концепцій, що призвело до обмеження самоуправлінських можливостей, зокрема, свободи викладання, але сприяло покращенню матеріального становища вищих навчальних закладів [9; 16].

Плин часу та соціокультурні реалії сучасного академічного середовища підкреслили недосконалість університетського статуту, затвердженого у 1835 році (галузеві нормативні акти не лише не відповідали заявленому статуту, але й виходили у відкритий конфлікт з його окремими положеннями [9]).

На початку нового десятиліття актуалізувалися протестні рухи серед студентів у 50-60-х роках, що стало додатковим аргументом на користь необхідності перегляду правил навчального процесу, загального устрою університетів та впровадження університетської реформи. Ігнорування владними структурами соціальної важливості цих протестів загострило конфлікт між учасниками. Спочатку університетські аспекти цих протестів мали загальноуніверситетський характер, проте з часом їхній спектр розширився й набрав антиурядового напрямку.

Таку зміну подій пояснюємо популяризацією демократичних та просвітницьких ідей, які органічно вписалися у світогляд молодого студентства, витісняючи імперські стереотипи. Усвідомлення, що масове ігнорування не вирішить конфлікт, призвело до розуміння необхідності галузевого реформування. З цією метою, проурядові структури акцентували увагу на тому, як ефективно реформувати систему, не порушуючи цілісність владного управління. Ці історичні події передували затвердженню університетського статуту 1863 року. Столітні проблеми університетського питання виникали через неоднозначний погляд проурядових структур на галузеві та нормативні аспекти функціонування університетів. З одного боку, університет розглядався як центр загальнодержавного впливу, а з іншого – як повністю автономна інституція. Саме таке дихотомічне розуміння університетських

реалій призводило до непорозумінь на рівні обох сторін – як університету, так і чинного уряду.

Прихильники автономії визнавали важливість вільного розповсюдження знань, що звільнене від безпосереднього впливу держави. Прихильники ідей пріоритетності загальнодержавного впливу розглядали університет як центр підготовки відданих державі чиновників, на яких буде покладено відповідальність за підтримку самодержавства.

У третьому Статуті університетів (1863) проявлялася особлива «харизматичність» через часткову внутрішньо-корпоративну автономію, що включала:

- розширення кількості кафедр;
- обов'язкове проведення кожним викладачем хоча б одного наукового дослідження за час його роботи в університеті;
- підвищення якості викладання завдяки введенню нормативних вимог;
- збільшення числа науково-практичних заходів;
- розширення внутрішньо-інституційної мережі навчально-допоміжних приміщень для здійснення експериментально-дослідницьких завдань тощо [9].

Друга половина 60-х років XIX століття відзначалася частковою зміною акцентів у освітній політиці в контексті релігійно-орієнтованих перетворень, що проявилось у додаванні предметів теологічного змісту до навчальних планів загальноосвітніх закладів. Обґрунтованим підтвердженням того, що імперська влада розглядала релігійні центри як потужний інструмент суспільного впливу, є той факт, що весь початковий рівень освіти у досліджуваному періоді перебував під прискіпливим наглядом представників духовенства.

Четвертий Статут університетів (1884) передбачав збільшення робочого часу для виконання науково-дослідницьких завдань викладацьким складом, надавав студентам свободу вибору викладачів та предметів вивчення та інші аспекти [9; 26].

Аналізуючи загальний спектр освітньої політики другої половини XIX століття, важливо відзначити нестабільний характер, спричинений політичною мінливістю як ліберального, так і консервативного спрямування.

IV. Загально-інституційні аспекти. Створення фізико-математичних факультетів в перших класичних університетах Наддніпрянщини підкреслювало необхідність раціоналізації професійної підготовки фахівців. Централізація цього процесу насамперед враховувала два основні напрямки пізнання студентами реального довкілля: експериментально-дослідницький напрямок та математично-описовий напрямок.

Розвиток обох напрямків потребував відповідного матеріально-технічного забезпечення. Джерелознавчі дані підтверджують, що факультети фізики та математики університетів Наддніпрянщини систематично реорганізовувалися відповідно до постійного розвитку науки та потреби адаптації професійної підготовки до цих змін [14; 20; 25]. Схожі організаційні трансформації відбувалися завдяки активності ініціативного професорсько-викладацького складу, яка сприяла вдосконаленню процесів навчання та науково-дослідної роботи.

Активна розбудова науково-дослідних центрів на факультетській основі призвела до структурних змін та сприяла розвитку студентоцентрованих науково-дослідних проєктів. Наукові товариства різних галузей, які діяли практично у кожному університеті Наддніпрянщини, виконували важливу роль у феноменологічному формуванні студентів.

V. Педагогічний аспект. З самого початку існування Фізико-математичного факультету Харківського університету педагогічна супровідна діяльність у професій-

ній підготовці фахівців вирізнялася відповідною ефективністю. Про це свідчить факт підготовки у стінах слобожанської альма-матер першого на теренах Наддніпрянщини доктора фізики – В. Комлішинського [1]. Його професійний розвиток був насичений виконанням науково-дослідницьких та адміністративних обов'язків в межах слобожанського університету: посади завідувача лабораторії фізики, почесного члена «Товариства наук» (пізніше Філотехнічного товариства), декана профільного відділення та ректора університету [1; 14].

Професор І. Абламович зробив значний внесок у розвиток фізичної науки в Університеті св. Володимира. Його оригінальна методика викладання фізики вирізнялася тим, що кожен теоретичний концепт закріплювався експериментальним «проектом». Такий підхід до навчання проявлявся в високих показниках навчальної результативності, оскільки теоретичні концепції ставали доступними та зрозумілими для слухачів завдяки конкретним експериментам [2].

Впродовж досліджуваного періоду в Харківському університеті знаходилася потужна математична школа, що виховала низку видатних учених світового рівня. Серед них виокремлюємо: М. Лобачевського, М. Остроградського, А. Павловського. За тематичними нарисами наявна інформація про те, що професор Т. Осиповський вплинув на формування наукового світогляду цих відомих математиків [15].

Математичний «осередок» вчених Університету святого Володимира активно розвивався вслід за слобожанськими колегами. До його членів відносимо С. Вижевського, М. Дяченка, М. Тихомандрицького та інших. Під час аудиторних занять вони систематично використовували всі доступні засоби для наочності, що полегшувало засвоєння навчального матеріалу студентами та сприяло розвитку просторового мислення.

На Фізико-математичному факультеті Харківського університету успішно функціонувала астрономічна школа вчених, серед яких були визначні педагогічні постаті. Особливо слід відзначити внесок професора П. Стойковича, котрий об'єднував зацікавлене студентство, що систематично проводило спостереження на астрономічній обсерваторії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Тривала історія розвитку вітчизняної освіти стала вихідною точкою для формування усвідомленої інтелігенції, яка сприяла просвітницькому рухові в різних регіонах. Завдяки результативній співпраці науково-педагогічного колективу зі студентством складалася єдина структура академічного прогресу, що вражала просвітницьким духом широкі маси суспільства. Усе досягнене завдяки напруженій роботі в освітньо-науковій сфері послужило надійним вказівником на шляху до імплементації передових європейських досягнень в умовах вітчизняного суспільного прогресу.

Векторна орієнтація проукраїнської вищої освіти у напрямку здобуття балансу з проєвропейською, фактично, стала невидимим містком, що об'єднував всі науково-освітні традиції та дозволяв досягти певних успіхів на шляху до формування міцної основи академічного розвитку. Завдяки ініціативі освітньо-наукової співпраці між різними академічними центрами Наддніпрянщини та Європи вибудувалися невидимі зв'язки, які призвели до академічного прогресу та дозволили сформувати наукові школи, представники яких були відомі далеко за межами своїх рідних територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Багалея Д. И., Сумцов Н. Ф., Бузескул В. П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). Харьков : Тип. ун-та, 1906.
2. Балінський Б. І. Ембріологічні дослідження в Київському університеті. *Розвиток науки в Київському університеті за 100 років*. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1935. С. 183-204.
3. Балишев М. А. Харківський університет : Історичний екскурс за архівними документами (1864 – 1994) : наук. дов. вид. Харків : СПД ФО Яковлева Г. Г. 2004. 202 с.
4. Безхутрий Ю. М. Харківський університет і українська культура. До 210-річчя від часу заснування ХНУ імені В. Н. Каразіна : моногр. [передм. В. С. Бакірова]. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 296 с.
5. Білодід Ю. Філософія : Український світоглядний акцент : Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2006. 355 с.
6. Верига В. Нариси з історії України (кін. XVIII – поч. XX ст.). Львів : Світ, 1996. 580 с.
7. Вовк Л. П. Історія освіти дорослих в Україні : Нариси. Київ : УДПУ, 1994. 228 с.
8. Вовк Л. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості). Київ : Пошуково-видавниче агентство, Видавничий центр «Просвіта», 1998. 179 с.
9. Дудка Т. Ю. Просвітницький туризм як історико-педагогічний феномен : монографія. Київ-Херсон : ФОП Гринь Д. С., 2017. 460 с.
10. Житецький І. Південно-Західний Відділ Географічного Товариства у Києві. (З приводу 50-річчя його закриття в 1876). Україна. Київ, 1927. № 5. С. 31-36.
11. IP, Ф. II, спр. 6772.
12. Коробченко А. А. Розвиток діяльності наукових установ і організацій в Російській імперії (кінець XIX – початок XX століть). *Історія української науки на межі тисячоліть*, 2007. № 30. С. 113-121.
13. Левицька Н. М. Розвиток науки, науково-допоміжні установи та наукові товариства у вищих спеціальних навчальних закладах України (II-а половина XIX – початок XX ст.). *Питання історії науки і техніки*. Київ. 2012. № 2. С. 2-12.
14. Осипов И. П., Багалея Д. И. Физико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905). Харьков : Изд. ун-та, 1908. 357 с.
15. Прокопова В. Д., Ставинська Р. А., Швалб М. Г. та ін. Осиповський Тимофій Федорович. Ректори Харківського університету (1805-2014) : *біобібліогр. словник*. Ред. кол. : В. С. Бакіров (голов. ред.) ; наук. ред. С. М. Куделко ; ред. Н. М. Березюк, А. О. Давидова, О. С. Журавльова ; бібліогр. ред. С. Б. Глибицька, Ю. Ю. Полякова. 2-е вид., переробл. і допов. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 16-22.
16. Рундель О. Наукове мислення : аргументовані способи не приймати все на віру. Київ : Віхола, 2023. 176 с.
17. Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ : Альтернативи, 1999. 336 с.
18. Синявська О. Історія освіти і науки в Україні. Частина I. *Традиції освіти та накопичення наукових знань у домодерний період*. Вид-во Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 2022. 160 с.
19. Сминтина В. А. Професори Одеського (Новоросійського) університету : бібліограф. словник. Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2005. Т. 2. 512 с.
20. Сминтина В. А. Історія Одеського університету (1865-2000) : Наукове видання. Одеса : Астропринт, 2000. 226 с.
21. Тарасенко О. О. Викладачі школи істориків Університету Св. Володимира у спогадах сучасників (середина 30-х – початок 60-х років XIX ст.). *Емінак : науковий щоквартальник*, 2017. 4 (20) (Т. 1). С. 10-27.
22. Турій О. Українська «Весна народів». *Головна Руська Рада (1848-1851) : протоколи засідань і книга кореспонденції*, 2002. 270 с.

23. Фортинский Ф. Киев и университет Св. Владимира при Императоре Николае I. Киев : Изд. университета Св. Владимира, типография С. В. Кульженко, 1896. 101 с.
24. Хлібова Л. В. Промисловий переворот та особливості становлення індустріального суспільства в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Istoria/21080.doc.htm
25. Чугайов В. П., Зашкільняк Л. О. Киевский университет. Документы и материалы (1834-1984). Киев, 1984. 168 с.
26. Чумак М. Педагогічний космополітизм у розрізі соціокультурних трансформацій : монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 428 с.
27. Gomperz H. Das Problem Der Willensfreiheit. GmbH : Salzwasser-Verlag. 2013. 178 p.
28. Rüegg W. A History of the University in Europe. In 4 vol. *Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800 – 1945)*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. Vol. 3. XXVI. 746 p.

REFERENCES:

1. Bahalei, D. Y., Sumtsov, N. F., & Buzeskul, V. P. (1906). *Kratkyi ocherk ystorry Kharkovskoho unyversyteta za pervye sto let eho sushchestvovaniya (1805-1905)* [A brief sketch of the history of Kharkov University for the first hundred years of its existence (1805-1905)] [in Russian].
2. Balinskyi, B. I. (1935). *Embriolohichni doslidzhennia v Kyivskomu universyteti* [Embryological research at Kyiv University]. *Rozvytok nauky v Kyivskomu universyteti za 100 rokiv – The development of science at Kyiv University over 100 years, 183-204* [in Ukrainian].
3. Balyshv, M. A. (2004). *Kharkivskiy universytet : Istorychniy ekskurs za arkhivnymi dokumentamy (1864 – 1994)* [Kharkiv University : Historical excursion based on archival documents (1864 – 1994)] : nauk.-dov. vyd. Kharkiv : SPD FO Yakovlieva H. H. [in Ukrainian].
4. Bezkhutryi, Iu. M. (2015). *Kharkivskiy universytet i ukrainska kultura. Do 210-richchia vid chasu zasnuvannia KhNU imeni V. N. Karazina* [Kharkiv University and Ukrainian culture. To the 210th anniversary of the foundation of V. N. Karazin Kharkiv National University] : *Ownership*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Bilodid, Yu. (2006). *Filosofia : Ukrainskyi svitohliadnyi aktsent* [Philosophy : Ukrainian worldview emphasis] : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Kondor [in Ukrainian].
6. Veryha, V. (1996). *Narysy z istorii Ukrainy (kin. KhVIII – poch. KhKh st.)* [Essays on the History of Ukraine (late eighteenth – early twentieth centuries)]. Lviv : Svit [in Ukrainian].
7. Vovk, L. P. (1994). *Istoriia osvity doroslykh v Ukraini* [History of Adult Education in Ukraine] : *Narysy*. Kyiv : UDPU [in Ukrainian].
8. Vovk, L. (1998). *Hromadsko-pedahohichne spodvyzhnytstvo v Ukraini (etapy i osoblyvosti)* [Public and Pedagogical Companionship in Ukraine (stages and features)]. Kyiv : Poshukovo-vydavnyche ahentstvo, Vydavnychiy tsentr «Prosvita» [in Ukrainian].
9. Dudka, T. Iu. (2017). *Prosvitnytskyi turyzm yak istoryko-pedahohichnyi fenomen* [Educational tourism as a historical and pedagogical phenomenon]. *Ownership*. Kyiv-Kherson : FOP Hryn D. S. [in Ukrainian].
10. Zhytetskyi, I. (1927). *Pivdenno-Zakhidnyi Viddil Heohrafichnoho Tovarystva u Kyievi* [South-Western Division of the Geographical Society in Kyiv]. (Z pryvodu 50-richchia yoho zakryttia v 1876), (5), 31-36 [in Ukrainian].
11. IR, F.II, spr. 6772 [in Ukrainian].
12. Korobchenko, A. A. (2007). *Rozvytok diialnosti naukovykh ustanov i orhanizatsii v Rosiiskii imperii (kinets KhIKh – pochatok KhKh stolit)*. [Development of scientific institutions and organisations in the Russian Empire (late nineteenth – early twentieth centuries)]. *Istoriia ukrainskoi nauky na mezhi tysiacholit – The history of Ukrainian science at the turn of the millennium*, 30, 113-121 [in Ukrainian].
13. Levytska, N. M. (2012). *Rozvytok nauky, naukovo-dopomizhni ustanovy ta naukovi tovarystva u vyshchyykh spetsialnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (II-a polovyna KhIKh –*

pochatok KhKh st.) [Development of Science, Scientific and Auxiliary Institutions and Scientific Societies in Higher Specialised Educational Institutions of Ukraine (Second Half of the Nineteenth – Early Twentieth Centuries)]. *Pytannia istorii nauky i tekhniky – Issues in the history of science and technology*, 2, 2-12 [in Ukrainian].

14. Osypov, Y. P., & Bahaleiai, D. Y. (1908). Fyzyko-matematycheskyi fakultet Kharkovskoho unyversyteta za pervye 100 let eho sushchestvovaniya (1805-1905) [Faculty of Physics and Mathematics of Kharkov University for the first 100 years of its existence (1805-1905)]. Xarkov : Yzd. un-ta [in Russian].

15. Prokopova, V. D., Stavynska, R. A., & Shvalb, M. H. ta in. (2015). Osypovskyi Tymofii Fedorovych Rektory Kharkivskoho universytetu (1805-2014) [Osypovskyi Tymofii Fedorovych. Rectors of Kharkiv University (1805-2014)] : biobibilohr. slovnyk. V. S. Bakirov (Ed.) et al. Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazyna, 16-22 [in Ukrainian].

16. Rundel, O. (2023). Naukove myslennia : arhumentovani sposoby ne pryimaty vse na viru [Scientific thinking : reasoned ways not to take everything for granted]. Kyiv : Vikhola [in Ukrainian].

17. Sarbei, V. H. (1999). Natsionalne vidrozhennia Ukrainy [The national renaissance of Ukraine]. Kyiv : Alternatyvy [in Ukrainian].

18. Syniavska, O. (2022). Istoriia osvity i nauky v Ukraini [History of education and science in Ukraine]. Chastyna I. Tradytzii osvity ta nakopychennia naukovykh znan u domodernyi period. Vyd-vo Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [in Ukrainian].

19. Smyntyna, V. A. (2005). Profesory Odeskoho (Novorosiiskoho) universytetu [Professors of Odesa (Novorossiysk) University] : bibliohraf. slovnyk. Odeskyi natsionalnyi universytet im. I. I. Mechnykova. Odesa : Astroprynt [in Ukrainian].

20. Smyntyn, V. A. (2000). Istoriia Odeskoho universytetu (1865-2000) [History of Odesa University (1865-2000)] : Naukove vydannia. Odesa : Astroprynt [in Ukrainian].

21. Tarasenko, O. O. (2017). Vykladachi shkoly istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra u spohadakh suchasnykh (seredyna 30-kh – pochatok 60-kh rokiv KhIKh st.) [Teachers of the School of Historians of St Volodymyr's University in the Memoirs of Contemporaries (mid-30s – early 60s of the XIX century)]. *Eminak : naukovyi shchokvartalnyk – Eminak : a scientific quarterly*, 4(20), 1, 10-27 [in Ukrainian].

22. Turii, O. (2002). Ukrainska «Vesna narodiv» [Ukrainian «Spring of Nations»]. Holovna Ruska Rada (1848-1851) : protokoly zasidan i knyha korespondentsii [in Ukrainian].

23. Fortynskyi, F. (1896). Kyev y unyversytet Sv. Vladymyra pry Imperatore Nykolae I. [Kyiv and St Vladimir's University under Emperor Nicholas I]. Kyev : Yzd. unyversyteta Sv. Vladymyra, typohrafiya S. V. Kulzhenko [in Russian].

24. Khlibova, L. V. (2007). Promyslovyi perevorot ta osoblyvosti stanovlennia industrialnoho suspilstva v Ukraini [The Industrial Revolution and Peculiarities of the Formation of an Industrial Society in Ukraine]. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Istoria/21080.doc.htm [in Ukrainian].

25. Chuhaiov, V. P., & Zashkilniak, L. O. (1984). Kyevskyi unyversytet. Dokumenty y materyaly (1834-1984) [Kyiv University. Documents and materials (1834-1984)]. Kyiv [in Russian].

26. Chumak, M. (2019). Pedagogichnyi kosmopolityzm u rozrizi sotsiokulturnykh transformatsii [Pedagogical cosmopolitanism in the context of socio-cultural transformations]. *Ownership*. Kherson : OLDI-PLIuS [in Ukrainian].

27. Gomperz, H. (2013). *Das Problem Der Willensfreiheit*. GmbH : Salzwasser-Verlag [in German].

28. Rüegg, W. (2004). A History of the University in Europe. In 4 vol. *Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800 – 1945)*. Cambridge : Cambridge University Press, 3. XXVI, 746 [in English].